

9. Грушевський Михайло. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1996. – Том 6, книга 1.
10. Грушевський Михайло. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1996. – Том 6, книга 2.
11. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 303 с.
12. Масликова О. С. Словник філологічної термінології та номенклатури творів М.С. Грушевського / О. С. Масликова. – Сімферополь, 2002. – 256 с.
13. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Г. Муромцева. – Харків : Вища школа, 1985. – 152 с.
14. Пінчук С. П. Словник літературознавчих термінів Івана Франка / С. П. Пінчук, Є. С. Регушевський. – К. : Наук. думка, 1966. – 271 с.
15. Словник української мови : В 11-ти томах – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. – 1 – 11.

Меметова Л.А.

УДК 82.09:821.512.9

ПРОСВІТНИЦЬКІ ПОГЛЯДИ НАРОДНОГО ПОЕТА-ЛІТОПИСЦЯ Х. КЕРЕМА

***Анотація.** Стаття присвячена проблемі національної освіти кримських татар наприкінці XIX – початку XX століть. В роботі дається ознайомча інформація про просвітницький рух народів ісламського Сходу. Розглядаються просвітницькі погляди одного з послідовників великого реформатора, засновника джадідизма І. Гаспринського – народного поета-літописця Х. Керема. Вивчення його біографічних даних і творчої спадщини сприяє формуванню цілісної картини становлення його життєвих пріоритетів і просвітницьких поглядів.*

***Ключові слова:** просвітництво, народний поет, національна освіта, ідея просвітництва, поезія, творчість, спадщина.*

***Аннотация.** Статья посвящена проблеме национального образования и просвещения крымских татар в конце XIX – начале XX веков. В работе дается ознакомительная информация о просветительском движении народов исламского Востока. Рассматриваются просветительские взгляды одного из последователей великого реформатора, основоположника джадидизма И. Гаспринского – народного поэта-летописца Х. Керема. Изучение его биографических данных способствует формированию целостной картины становления его жизненных приоритетов, принципов и взглядов, исследование его творческого наследия раскрывает чаяния поэта и тревогу за национальное просвещение.*

***Ключевые слова:** просветительство, народный поэт, национальное образование, идея просвещения, поэзия, произведения, наследие.*

***Summary.** The article deals with the problem of national education and awareness of the Crimean Tatars in the late XIX – early XX centuries. In this paper the introduction to the educational movement of the peoples of the Islamic East. Educational views are considered one of the followers of the great reformer, the founder of jadidism I. Gaspinskogo - the national poet-chronicler H. Kerem. Study of his background and creative heritage contributes to a holistic picture of the formation of his priorities in life and educational views.*

***Key words:** enlightenment, the national poet, national education, the idea of education, poetry, artwork, heritage.*

I. Культурне та соціально-економічне становище Криму у XIX столітті, зокрема кримськотатарського населення, послужило каталізатором суспільних перетворень в останній чверті століття, а також дало поштовх зародженню просвітницького руху народів ісламського Сходу – джадідизма.

Заснування та розвиток джадідизма пов'язане з ім'ям великого мислителя І. Гаспринського, завдяки якому радикально змінилася суть і структура початкової освіти в багатьох мусульманських країнах, придбавши більш світський характер. Їм були розроблені основи перетворення мусульманської етно-конфесійної системи народної освіти. Нові методи навчання (звуковий метод) з успіхом застосовувалися не тільки в Криму, але і у всьому тюрко-мусульманському світі, доходючи аж до Туреччини, Північної Персії і Східного Китаю. Ним була написана і видана серія навчальних посібників для національних новометодних шкіл.

Спільно з І. Гаспринським біля витоків просвітницького руху знаходилися і його однодумці Ісмаїл і Амет Муфтій-заде, Мустафа Кіпчакської, Асан Сабрі Айвазов, Абдурахман Мемет ог'лу, Асан Тарпиев, Сулейман Кримгаєв, Абдурешіт Медієв та ін. Проповідуючи ідею всенародного освіти і дотримуючись принципів «Знання - найкращі прикраси людині», «Вчитися наукам від колиски і до гробу» [1, с. 10] вони змінили історичний хід подій, тим самим сприяючи початку нового періоду, періоду культурного Відродження в житті кримських татар кінця XIX сторіччя.

На сьогоднішній день питанням просвітництва та діяльності реформатора І. Гаспринського присвячено чимало праць, як вітчизняних дослідників, так і зарубіжних, проте просвітницька діяльність його послідовників ще достатньо не вивчена. У силу цього, ми в даній статті більш докладно розглянемо просвітницькі погляди одного з шанувальників І. Гаспринського, представника простолюду, кого також охопив дух загальної освіти і просвіти і змусив взяти в руки перо в ім'я національної ідеї – це погляди Хабібুলли Керема. У народі його називали кедай (народний поет-пісняр), тому що заробляв він собі на життя, пишучи і виконуючи різні вірші та пісні, а А. Н. Самойлович іменував його «Бахчисарайський

співак, поет, літописець і метеоролог», тому що крім твору віршів він ще й вів щоденник, у якому оповідав про погодних умовах і подіях, що відбуваються в Бахчисараї на початку ХХ століття.

II. Життя і творчість Х. Керема, що збереглося здебільшого лише в рукописах, розглядалося в роботах таких вчених-філологів як І. А. Керім, Л. Юнусова, Л. В. Дмитрієва і, звичайно ж, сходовознавця-тюрколога А.Н. Самойловича, який за допомогою Ях'я Наджі Байбуртли був знайомий з ним особисто.

Висвітлюючи просвітницькі погляди Х. Керема, ми в свою чергу, перш за все, ознайомимося з життям поета-пісняра, в якій формувалися його погляди і принципи, а потім розглянемо зразки його поетичної творчості, які більш повно відобразили внутрішній світ і сподівання літописця.

Хабібулла Керем народився в 1848 р. в дер. Коккозь, будучи восьмимісячним немовлям він залишається сиротою і його виховує бабуся. У своїх щоденниках він пише: «Моя бабуся мене ростила, довела до 5-6 років, віддала ходже (вчителю). Хоча я знаходився у нього кілька років, вона придивилася і побачила, що я не зможу отримати від того вчителя ніякої користі. Потім мене віддали до однієї людини в Сімферополь; там я прожив 4 роки. У той час моя бабуся померла - хай буде на ній милість Бога! Після цього, щоб не жити подачками благодійників, я «схопив свою голову» і пішов усередину Росії» [2, с. 42].

Протягом 5-10 років Х. Керем мандрував по російській імперії і займався торгівлею фруктів, в 1871 р. прибув до Одеси, звідки вирушив до Стамбула. Провівши кілька років у Стамбулі, він знову повернувся до Криму, в рідній Бахчисарай. На той момент йому вже було 26 років і в 1877 р. він одружився, проте в сімейному житті його спіткала біда, його діти помирають від хвороби. Але, незважаючи на це, Х. Керем не втрачає силу духу і приходять до думки зберегти своє ім'я після смерті у вигляді літературної спадщини.

У спогадах А. Н. Самойловича Х. Керем постає перед нами звичайним обивателем-мусульманином: «Керему в даний час за його словами 65 років (в дійсності дещо більше). Він досить бідна людина, живе зі своєю старою у власному будиночку з крихітним двориком, на березі Чурюк-Су ... У Керема є ще не великий виноградник під самим Бахчисараєм. Живуть люди похилого віку вельми акуратно, чисто; стіни і земляні підлоги в їх будиночку вибілені; на дворі - квіти. Прожиток свій Керем здобуває співом на гулянках і продажем виноградного листу в свіжому або консервованому вигляді і винограду з власного садка. Стерпного освіти Керем в юності не отримав, він малограмотний, але від природи обдарований допитливим розумом і деякими поетичними здібностями» [3, с. 207]. Однак, на відміну від місцевих одновітців Х. Керем під час перебування в Росії більш-менш освоїв російську мову і тим самим виступав в якості перекладача при спілкуванні братів-мусульман з російськомовним населенням. В результаті цього придбав у суспільстві репутацію люб'язного людини (Керем). Він неодноразово писав про необхідність вивчення російської мови як такого важливого для кримських татар у той час.

Як говорилося вище, Х. Керем був послідовником ідеї І. Гаспринського і частенько ходив читати газету «Перекладач» в улюблену кав'ярню Балтаджі. Про це він говорив у передмові до свого рукописної збірки віршів «Гонджа-й ефкяр» («Бутон думок») «З тих пір, як виходить «Перекладач» Ісмаїл-мурзи Гаспринського, я не випускаю (з рук) його ворота» [2, с. 42]. Переглядаючи щоденну хронічку, Х. Керем все більше слухав національній ідеї, яка пістрявити на сторінках газети, захоплювався невтомною натурою видавця-педагога та його праведного діяльністю. «Куди б ви не відправилися, нові школи, відкриті турботами редактора «Перекладача», Ісмаїл-мурзи, врятували нашу молодь від невігластва, вивели на світло, вона просвіт вченням. Господь нехай дарує йому щасливе життя!» [2, с. 42]. З 1901 р. Х. Керем починає вести свій особистий щоденник, де на початку кожного запису, перш за все, дає опис погоди, а потім вже якусь інформацію про події, що відбуваються в Бахчисараї, аж до вартості певних видів продуктів на бахчисарайському ринку. Щоденник складається з 31 зошити і з 34 окремих листків паперу, складених в четвірку, загалом, з 1152 рядків описують будні та святкові дні, домашню і вуличне життя звичайного городянина. За словами сходовознавця А.Н. Самойловича факт присутності щоденника в хаті простого малограмотного кримського татарина, представляє видатний інтерес і вельми знаменний для характеристики культурного стану російських мусульман на початку ХХ століття.

III. Просвітницькі погляди Х. Керема, що сформувалися під впливом ідей мислителя І. Гаспринського, знайшли своє відображення в його поетичній творчості, представленому рукописним збірником «Гонджа-й ефкяр» («Бутон думок»). Збірник складається з двох частин, у першій частині 17 віршів, у другій – 25. На думку дослідника І. А. Керімова, початком написання першої частини збірника, умовно можна вважати 1884 рік, тому що перший вірш в цій частині присвячено підручнику І. Гаспринського «Ходжа-й суб'ян» («Учитель дітей»), перший наклад якої також вийшов в 1884 р.

1. Эзуу бисмиллях иле окъумагъа башладым,
«Ховаджа-и суб'ян» эмиш себеп... хэм бильдим. [4, с. 34]

Підрядковий переклад:

Почав читати в ім'я господа Бога,
Я зрозумів... причиною був "Ховаджа-й суб'ян".

У цій частині поет також оповідає про необхідність освіти для свого народу, невіглаством пояснює переселенські хвилі ХІХ століття.

2. Башыма гелени язмадан аджиздир къалемлер,
Нелер чектирди бу джахиллик ве не тюрлю эмеклер [4, с. 36]

Подстрочный перевод:

Все те, что пережив я перо не може розповісти,
Що тільки не примушувало переносити це невігластво, які різноманітні муки!

3. Быракъуп миллети къайда къачарсынъ?

Зан идерсинъ ёлда хасри тапарсынъ,
Къаланлар юзюне къаре якъарсынъ,

Сенинь бу иттигинь севап дегильдир! [4, с. 36]

Подстрочный перевод:

Залишив свій люд куди ти біжиш?

Вважаєш в дорозі ти долю знайдеш,

А тим хто лишився неспокій даруєш,

Та проступок твій не діло благе!

У другій частині Х. Керем звертається до повчальним темам, засуджує шлюби з розрахунку, говорить про необхідність поваги до батьків, засуджує почуття гордині і заздрості, наказує однакове ставлення до людей без відмінності національності, радить переймати корисні знання, висловлює побажання, щоб між людьми панувала любов, засуджує егоїзм, заздрість, розмірковує про Боже величчя і розмаїтість людських характерів.

Нажаль, за життя поету-пісняреві не вдалося опублікувати жодного рядка зі своєї творчості, проте, не дивлячись на це, Х. Керем продовжував творити, зраджує папері свої віршовані думки, в яких вміст панувало над формою, і проповідуючи ідею національної освіти.

У своєму щоденнику за 1 січня 1913 р. Х. Керем віддається філософським роздумам «Єдино, що в світі нерозлучно залишається при людині, це – доброта і знання, бо як би багато не було багатства, воно розсіплеться, як би багато не було дітей – все це тлінне. Сорокалітнім досвідом я зумів досягнути це, я бачив, у скількох людей пропадало потомство, ні багатства не залишалося, ні потомства. Раз так, то міцно в світі тільки добро, знання, лист, і про них слід дуже дбати» [2, с. 50].

Це і були основоположні принципи Х. Керема, його тяга до просвіти і знанням сприяла подальшому розповсюдженню просвітницької ідеї та появі нових зразків кримськотатарського художнього слова.

20 липня 1913 р. Х. Керема не стало, про це пише один з його сучасників: «Сьогодні мені до того сумно, що якщо б я знайшов Керема, то попросив би його заспівати пісню. Жаль! Його вже немає. Він вирушив туди, звідки немає повернення. та цей нещасний став жменею землі! ... той Керем, який підперши рукою голову, виспівував вам тремтячим голосом і схвильованим тоном старі пісні, національні татарські "шарки", і він, нещасний, пішов, на віки попрощавшись з Бахчисараєм, з нами ...» [2, с. 50].

Х. Керем дуже добро розумів як важливо було на той момент підняти рівень освіченості своїх співвітчизників, адже майбутнє цілої нації залежало від цього. Акцентуючи увагу на просвітницьких поглядах поета, який душею вболівав за свій народ і від усього серця бажав підняти рівень його освіченості, хотілося б відзначити їх актуальність і в сучасному світі, тому що народне просвітництво та освіта – це одна з найбільш значущих проблем у житті будь-якого суспільства і народу в усі віки.

Джерела та література:

1. Гаспринский И. М. О национальной идее: Сборник статей. – Симферополь : ИД «Стилос» ; «Полуостров», 20120. – 112 с.
2. Самойлович А. Н. Избранные труды о Крыме. – Симферополь, 2000. – 296 с.
3. Самойлович А. Н. Бахчисарайский певец, поэт, летописец и метеоролог Х. Керем. – ИТУАК. – 1913. – № 50. – С. 205-221.
4. Керимов И. А. Эволюция крымскотатарского художественного слова в конце XIX и начале XX веков. – Симферополь : Крымское учебно-педагогическое государственное издательство, 1998. – 184 с.
5. Абибуллаева Д. И. Джадидизм в представлении Исмаила Гаспринского// Голос Крыма. – 1999. – № 37 (304). – С. 7.
6. Аблаев Э. А. Прогрессивные педагогические идеи крымских татар второй половины XIX – начала XX веков (на материале педагогического наследия И. Гаспринского) : Дис...д.пед.н : 13.00.01. – Ташкент, 1991. – 226 с.
7. Ганкевич В. Ю. "Очерки из истории крымскотатарского народного образования. Реформирование этноконфессиональных учебных заведений мусульман в Таврической Губернии в 19-начале 20 в". Симферополь, 1997. – С.63-64.
8. Ганкевич В. Ю. На службе правде и просвещению. – Симферополь : Доля, 2000. – 328 с.
9. Кримський А. Література кримських татар. – Симферополь : Доля, 2003.
10. Гаспринский И. Ховадже-и субъян. – Бахчисарай : типография газеты «Терджиман», Ч. 3., 1910. – 49 с.
11. Керимов И. А. Медений эснас : 1920–1938 гг. – Симферополь : Таврия, 1997. – 496 с.
12. Керим И. Гаспринскийнинъ "Джанлы" тарихи 1883-1914. – Акъмесджит, 1999. – С. 104-106.
13. Фазыл Р., Нагаев С. Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы. – Акъмесджит : Къырымдевокъувпеднешир, 2001. – С. 249-252.
14. Юнусова Л. Крымскотатарская литература. Сборник приэведений фольклора и литературы VIII-XX вв. – Симферополь : Доля, 2002. – С. 128-132.